

УДК 159.9.018:364.62

ВИКОРИСТАННЯ МЕТОДУ РЕПЕРТУАРНИХ РЕШІТОК У ДОСЛІДЖЕННІ ПРОФЕСІЙНИХ ЯКОСТЕЙ ОСОБИСТОСТІ ФАХІВЦІВ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ

Лапіна М.Д., аспірант
кафедри практичної психології
Класичний приватний університет

У статті розглянуто проблеми дослідження особистості в професійній психології та розробки сучасних методів діагностики особистості фахівців. Висвітлено основні положення теорії особистісних конструктів і методу репертуарних решіток Дж. Келлі. Розроблено оцінну репертуарну решітку для діагностики професійних якостей особистості соціальних працівників, окреслено засоби якісної та кількісної обробки й інтерпретації результатів репертуарного тесту. Стверджується, що семантичний і статистичний аналіз індивідуальних конструктів фахівців є перспективним для дослідження професійних якостей особистості соціальних працівників.

Ключові слова: особистість фахівця, особистісний конструкт, репертуарна решітка, соціальна робота.

В статье рассмотрены проблемы изучения личности в профессиональной психологии и разработки современных методов диагностики личности специалистов. Освещены основные положения теории личностных конструктов и метода репертуарных решеток Дж. Келли. Разработана оценочная репертуарная решетка для диагностики профессиональных качеств личности социальных работников, указаны способы качественной и количественной обработки и интерпретации результатов репертуарного теста. Утверждается, что семантический и статистический анализ индивидуальных конструктов специалистов является перспективным для исследования профессиональных качеств личности социальных работников.

Ключевые слова: личность профессионала, личностный конструкт, репертуарная решетка, социальная работа.

Lapina M.D. USING THE REPERTORY GRIDS METHOD IN THE STUDY OF SOCIAL WORK SPECIALISTS' PERSONALITY TRAITS

The article deals with the problems of personality researches in professional psychology and development of contemporary diagnostic methods for professional's personality. There were considered the foundation of the psychology of personal constructs G. Kelly and his repertory grids method. It was elaborated the estimated repertory grid for the diagnostic of social work professional's personality traits. The ways for qualitative and quantitative analysis and interpretation of grid data is given. It is approved that semantic and statistical analysis of specialists' individual constructs are perspective for investigations of social worker's professional personality traits.

Key words: personality of specialist, personal construct, repertory grid, social work.

Постановка проблеми. Сучасна соціальна реальність характеризується низкою процесів реформування як економічної та політичної, так і соціальної, духовної природи. У таких умовах індивід постає основною соціальною рушійною силою, а індивідуалізація, самоідентифікація особистості зумовлюють формування так званого індивідуалізованого суспільства. Особливого значення процеси індивідуалізації набувають у професійній сфері, в якій інтегровані офіційно-ділові та суб'єктивно-особистісні аспекти життєдіяльності людини. У професійній діяльності професійно-особистісні характеристики є вагомим критерієм якості професійної підготовки, важливим складником психологічного відбору, оцінювання професійної компетентності, конкурентоспроможності людини, професійного й

особистісного зростання фахівця. Разом із цим важливо зазначити, що в соціономічних професіях, які передбачають постійну роботу з людьми та безпосереднє спілкування в процесі професійної діяльності, до особистісних якостей фахівців висуваються підвищені вимоги, оскільки об'єктом праці є інші люди [5, с. 262]. У зв'язку з цим досить актуальною проблемою нині є необхідність діагностики та аналізу особистісно-професійних якостей і розробки сучасних методів дослідження особистості фахівців, що враховують багатомірність, багатогранність і неоднозначність феномена особистості як такої. Водночас у дослідженнях сучасних авторів ще немає достатньої думки щодо методик і технологій психологічного дослідження особистісно-професійного розвитку фахівців.

Ступінь розробленості проблеми. Розуміння особистості у вітчизняній психологічній школі визначає системний суб'єктно-діяльнісний підхід, який склався на основі класичних робіт Л.С. Виготського, О.М. Леонтьєва, Г.С. Костюка, С.Д. Максименко та ін. Методологічні засади психодіагностики як напряму практичної психології розроблено таким вченими, як В.І. Войтко, Ю.З. Гільбух, Л.Ф. Бурлачук, С.М. Морозов, І.М. Карицький, Т.В. Бушуєва, Г.В. Грищенко та ін. Окремі якості особистості фахівців соціальної сфери та їх вплив на професійну діяльність вивчають В.І. Бочелюк, А.В. Діордієва, І.Д. Бех, С.Ю. Сургова, Н.В. Корчакова, С.М. Безбородов, І.В. Шпекторенко, А.В. Ріпецька, О.П. Патинок, Є.І. Холостова, О.Г. Сладнева. Комплексний підхід до професійно-особистісних якостей фахівців пропонують Л.П. Журавльова, М.Д. Дяченко, Н.М. Дідик, Н.М. Бамбурак.

Мета статті полягає у вивченні такого питання, як використання методу репертуарних решіток Дж. Келлі в дослідженні професійних якостей особистості. Для реалізації мети необхідно, передусім, проаналізувати можливості класичного методу репертуарних решіток і запропонувати його модифікацію згідно з предметом дослідження. По-друге, варто унаочнити застосування методу на прикладі професії соціального працівника, яка є яскравим зразком складної, багатофункціональної соціономічної професії.

Виклад основного матеріалу. Вимірювання індивідуально-психологічних особливостей особистості є предметом вивчення психологічної діагностики. Розповсюдженими напрямками застосування психодіагностики в професійній сфері є управління персоналом, підбір і відбір персоналу, профорієнтація, оптимізація професійного навчання й виховання тощо. Загальний психодіагностичний метод конкретизується в обґрунтованих діагностичних підходах, у рамках яких створені конкретні методичні засоби.

Серед наявного інструментарію для діагностування особистісно-професійної компетентності найбільш поширеним є застосування описових методів оцінювання професійних якостей особистості: анкетування та методу групових експертних оцінок. Для експертної оцінки зазвичай застосовують або авторські опитувальники, або спеціальні шкали (А.П. Москаленко, К.І. Шкарлатюк, О.В. Наконечна, А.М. Лисанова, О.М. Котикова, К.М. Дідур та ін.). Але необхідно зазначити, що експертні оцінки є суб'єктивним методом, крім того, оцінки мають не тільки вузькосуб'єктивні риси,

притаманні окремим експертам, а й колективно-суб'єктивні риси, які можуть суттєво знизити об'єктивність і надійність дослідження.

Розповсюдженим методом дослідження особистості є також опитувальники, що розроблені в межах диспозиційного напрямку сучасної психології. Згідно з метою досліджень, автори застосовують особистісний опитувальник Г. Айзенка, 16-факторний опитувальник Р. Кеттелла, опитувальник ММРІ чи його окремі шкали тощо. Проте під час застосування особистісних опитувальників практичні психологи зауважують можливість фальсифікації відповідей, дію соціально зумовлених настановлень, особливості трактування запитань і мінливість відповідей досліджуваних. Крім того, результати опитувальників ґрунтуються тільки на свідомих самозвітах випробуваного, а несвідомий рівень психіки залишається малодослідженим. Л.Ф. Бурлачук зазначає, що експериментальні дані, одержані за допомогою особистісних опитувальників, повинні бути співвіднесені з відповідними об'єктивними показниками [2, с. 97]. Особливо це стосується психологічних аспектів професійної діяльності особистості через високу соціальну значущість цієї сфери для досліджуваного.

Практично не використовуються в професійній діагностиці проективні методи дослідження особистості. Проективні методи переважно спрямовані на діагностику неусвідомлених рис і мотивів особистості, тому застосовуються в клінічній практиці та психокорекції, ніж у психології професійної діяльності. До того ж існує проблема стандартизації проективних методик. Деякі методики не містять математичного апарату для об'єктивної обробки отриманих результатів, не містять норм. Ці методики насамперед характеризує якісний підхід до дослідження особистості, а не кількісний, як в особистісних опитувальників.

Разом із тим у психологічній діагностиці особистості розвивається новий напрям – психосемантичні методи. Методи експериментальної психосемантики використовуються для вимірювання індивідуальної системи суб'єктивних значень різних об'єктів для людини. Початок тенденції саме такого вивчення особистості людини покладено Дж.Келлі та Ч. Осгудом. Нині психосемантичні методи використовуються під час консультування, в практиці управління персоналом, а також у соціально-психологічних дослідженнях (А. Анастаси, О.В. Дробот, І.С. Загурська, В.Ф. Петренко, Т.Є. Косаревська, О.А. Шевченко, Т.С. Баранова). Найбільш відомими із семантич-

них методів є семантичний диференціал і репертуарний тест особистісних конструктів Дж. Келлі.

Репертуарний особистісний тест (*Role Construct Repertory Test; Rep Test*) створений Дж. Келлі на засадах його теорії особистісних конструктів. Згідно з теорією Дж. Келлі, кожен індивід вивчає навколишнє середовище як «людина-вчений», інтерпретуючи події та формулюючи конструкти, які репрезентують його об'єктивний і суб'єктивний світ. Конструкти є «власними версіями реальному світу людини», в зіткненні з реальністю вони зазнають перевірки та організуються до ієрархічної системи, яка й характеризує її особистість. Особистісні конструкти мають дихотомічну природу та придатні для інтерпретації обмеженого кола життєвих подій [4, с. 139]. Універсальної системи конструктів не існує, але індивідуальна системна організація конструктів, що використовуються для сприйняття об'єктів або подій, впливає на поведінку особистості.

Репертуарний тест особистісних конструктів дає можливість виявити важливі конструкти щодо інших людей або життєвих сфер. Методика передбачає сортування стимулів, результати якого можна подати у вигляді матриці або решітки конструктів і провести оцінку взаємозв'язків між ними. Застосування репертуарних особистісних решіток дає змогу розкрити унікальні особистісні характеристики, водночас решітка під час оброблення дає змогу отримати багато показників із застосуванням різних статистичних процедур. Отже, на думку І.П. Шкуратової, репертуарний тест Дж. Келлі є синтезом ідеографічного й номотетичного підходів до особистості. Але найголовніша перевага методу репертуарних решіток полягає в необмеженій можливості його модифікації відповідно до завдань діагностики [11, с. 369]. Техніка репертуарних решіток первісно розроблена в контексті психотерапії, щоб вивчати індивідуальні конструкти пацієнтів із психологічними проблемами, тим не менше, вже давно метод визнаний як спосіб виявлення індивідуальних інтерпретацій навколишнього світу, має застосування в різних галузях (наприклад, освіти й дослідження ринку), які далекі від клінічної психології. Зокрема, Ю.М. Забродін і В.І. Похилько зазначають, що репертуарні решітки – незамінний метод для вирішення завдань профорієнтації та профконсультування. За їх допомогою легко виявити індивідуальну систему уявлень людини про різні професії, розібратися в причинах переваги конкретною людиною тієї або іншої професії, виявити конфліктні уявлення й неадекватні оцінки [8, с. 11].

Крім того, А. Анастасі анує тест рольових конструктів Г. Келлі як один із найбільш уживаних чотирьох діагностичних методів психодіагностики самосвідомості особистості, що дає можливість аналізувати «Я-образ» або «Я-концепцію» людини [1, с. 503]. Доведено, що саме професійна самосвідомість є поєднувальною ланкою між особистістю та професією, дає можливість у процесі свого формування досягати оптимального результату як в особистісному зростанні, так і в професійній діяльності [3, с. 46]. Тому є підстави об'єднати всі якості особистості професіонала системоутворювальним компонентом – категорією професійної самосвідомості особистості. Саме на основі професійної самосвідомості та самопізнання розвиваються професійно важливі особистісні якості фахівців [9, с. 138]. Отже, є очевидним, що метод репертуарних решіток Дж. Келлі дає можливість досліджувати унікальні особистісно-професійні якості фахівців, зокрема фахівців соціальної роботи.

Репертуарна решітка являє собою матрицю, стовпцями якої є об'єкти або елементи, а рядками – біполярні конструкти. Головними поняттями репертуарного методу є поняття «елемент» і «конструкт». Елементами в класичному реп-тесті є перелік типових рольових персонажів, до яких досліджуваний самостійно підбирає конкретних осіб. Для отримання особистісних конструктів Дж. Келлі запропонував список із 24 рольових персонажів і логічно обґрунтував вибір триад, із якими працює випробуваний. Ці триади (або класи) поділені на сім репертуарних груп: Я, сім'я, стосунки, близькі, ситуативні персонажі, авторитет, цінності [8, с. 43]. Кожен розробник нової решітки може модифікувати цей список так, щоб він відповідав його конкретним вимогам, але Ф. Франселла та Д. Банністер зазначають, що елементи повинні знаходитися в діапазоні придатності використовуваних конструктів. Елементи варто обирати так, щоб вони становили репрезентативну вибірку щодо досліджуваної галузі, від вибору елементів залежить рівень значущості конструктів, ступінь їх релевантності для цієї конкретної людини [8, с. 41]. Хоча існують варіації репертуарного тесту в різних додатках і дослідженнях, усі вони містять 4 основні етапи: етап виявлення елементів відповідно до предметної галузі, що вивчається, етап виявлення конструктів за допомогою визначення відмінності й подібності триад елементів. Далі дослідник здійснює ранжування сітки (матриці) елементів і конструктів, дає аналіз і пояснення результатів.

Згідно з поставленими завданнями діагностики професійних якостей особистості соціальних працівників, розроблено оцінну репертуарну решітку, де випробуваний має оцінити кожен елемент за шкалою, заданою двома полюсами конструкту. Особливістю розробленої репертуарної решітки стало уточнення та розбиття репертуарного списку на групи відповідно до контексту професійної сфери соціальної роботи.

Рольова група «Я» репертуарної решітки представлена елементами професійної самосвідомості фахівця: ретроспективним (Я як соціальний працівник учора), актуальним (Я як соціальний працівник сьогодні), потенційним (Я як соціальний працівник завтра), ідеальним (Я як соціальний працівник у майбутньому) тощо. Динаміка образів «Я-реальне», «Я-ідеальне» та «Я-майбутнє-професійне» виконує ключову роль у формуванні професійної ідентичності, сприйнятті результатів професійної поведінки, успішному аналізі проблемних ситуацій, у плануванні, контролі та розвитку професійної діяльності й самого себе як її суб'єкта.

Зрозуміло, що рольова група «сім'я» не є релевантною для професійної сфери життєдіяльності людини. У професійному контексті ці ролі частково перетинаються з групою «авторитет», тому рольовий список тут представлений такими ролями: «особа, що вплинула на вибір професії», «викладач із високим рівнем професіоналізму», «викладач із низьким рівнем професіоналізму», «керівник соціальної служби». Можна припустити, що викладачі, з якими стикається майбутній соціальний працівник, стають символічними «батьками» особистості як фахівця.

Репертуарна решітка, що розроблена, спрямована для вивчення рівня сформованості професійних якостей особистості соціальних працівників під час професійного навчання, тому репертуарна група «близькі стосунки» конкретизується ролями «знайомий фахівець соціальної роботи», «одногрупник, що хоче та добре вчиться», «однорічник, що не хоче вчитися», «Ваш друг із групи». Якщо метою дослідження є професійно-особистісні якості вже працюючих фахівців, репертуарна група може бути замінена репертуарними ролями «колеги».

Більшість дослідників професійної діяльності фахівців соціальної роботи звертають особливу увагу на те, що наявність певних спеціальних здібностей до цього виду діяльності, визначеного набору морально-етичних якостей, емоційного ставлення до об'єкта й результату праці є важливими умовами для успішного профе-

сійного процесу. Діяльність професіонала соціальної роботи значною мірою зумовлена морально-етичними принципами щодо свого об'єкта, тобто професія має деонтологічний статус. Тому важливими елементами репертуарної решітки є типові рольові персонажі з групи «цінності»: «етична людина», «успішна людина», «щаслива людина».

Як видно зі сформованої репертуарної решітки, елементи передбачають не тільки позитивні, а й негативні рольові характеристики, що підвищує ступінь їх релевантності для будь-якої професійної сфери життєдіяльності людини.

Індивідуальні конструкти досліджуваних виявляються за допомогою послідовного методу, тобто елементи пред'являються тріадами відповідно до певної системи: кожен раз у тріаді один із елементів замінюється новим. Наприклад, після пред'явлення елементів 1, 2 і 3 елемент 1 замінюється елементом 4 тощо.

Загалом передбачається якісна й кількісна обробка та інтерпретація результатів модифікованого варіанта репертуарного тесту Дж. Келлі. Якісна інтерпретація стосується здебільшого аналізу основних особливостей системи особистісних конструктів досліджуваних. Семантичний аналіз конструктів, що винайшов суб'єкт, може бути самостійною дослідницькою метою, пов'язаною з дослідженням професійних якостей особистості фахівців соціальної роботи. Якісний аналіз репертуарних решіток передусім стосується виявлення когнітивної складності системи конструктів, що дає змогу судити про соціальний інтелект та особливості комунікативної сфери особистості обстежуваного. Дослідження вітчизняних і зарубіжних авторів свідчать про зв'язок індивідуального стилю «когнітивна складність» та особливостей спілкування особистості [10, с. 80].

Згідно з С.В. Талайко та Є.Н. Клімовою, емоційність-раціональність особистості розкривається або домінуванням емоційних конструктів, що характеризують систему конструктів як емоційну, або перевагою раціональної системи особистісних конструктів. Різноманітність-одноманітність системи особистісних конструктів дає змогу судити про багатство або бідність словникової мови випробуваного, його загальний емоційний настрій. Система особистісних конструктів із високою еґо-спрямованістю характеризується переважанням конструктів, які свідчать про ставлення персонажів до обстежуваного й виявляють еґоцентричні риси особистості. Також інформативним є параметр рихлість-жорсткість системи особистісних конструктів, який пов'язаний із

кількістю статистично значущих зв'язків між конструктами особистості. Так визначаються основні властивості системи особистісних конструктів досліджуваних [7, с. 131].

Безсумнівною перевагою методу репертуарних решіток над класичними проєктивними особистісними тестами є можливість математичної статистичної обробки результатів дослідження. Аналіз отриманих матриць проводиться за допомогою підрахунку частот і збігів, контент-аналізу, факторного аналізу, кластерного аналізу, багатомірного шкалування. Математична обробка даних здійснюється в програмі SPSS-10, STATISTICA 8.0. Засоби програми Excel із Microsoft Office дають можливість аналізу решіток (як матриць із даним), оскільки мають доповнення для статистики. Програми для роботи у DOS'і Gridstat, OMNIGRID орієнтовані на гнучке аналізування даних репертуарної решітки, існує спеціальний пакет комп'ютерної обробки даних KELLY тощо [6, с. 213]. Варто зазначити, що саме можливість статистичної обробки результатів порівняння та спільного аналізу груп репертуарних решіток визначає застосування техніки репертуарних решіток у конкретних галузях прикладної соціології, наприклад, для дослідження політичних переваг, у маркетингу, організаційній діагностиці. Проте нині не існує цілком задовільного в усіх відношеннях методу обробки біполярної імплікативної репертуарної решітки.

Висновки. Отже, виконаний аналіз підтверджує, що саме розвинені професійно-особистісні якості є важливим функціональним знаряддям праці, чинником формування професійної позиції та високого професіоналізму фахівця в сучасному професійному світі. Особливо велике значення особистісно-професійні якості мають у гуманітарних професіях – педагогічних працівників, медичних працівників, психологів, юристів, військовослужбовців, соціальних працівників тощо. Моніторинг процесу професійного розвитку особистості фахівців таких професій набуває особливо значення.

Найбільш поширені методи психодіагностики особистості в професійній сфері – методи експертної оцінки, особистісні опитувальники, проєктивні методи – мають свої переваги й обмеження. З огляду на багатогранність і складність феномена особистості людини, найбільш еквівалентним методом вивчення особистісних якостей і самосвідомості фахівців є метод репертуарних решіток Дж. Келлі. Разом із цим більшість дослідників стверджує, що репертуарні решітки є не технікою діагностики, а

саме методом, який дослідник може змінювати відповідно до своїх наукових завдань. Тому є підстави вважати, що за допомогою модифікованої згідно з професійною сферою репертуарної решітки можна дослідити професійно особистісні якості фахівців соціальної роботи. Якісний семантичний аналіз індивідуально-своєрідної системи особистісних конструктів фахівців соціальної роботи та математична статистична процедура обробки результатів є доречними для дослідження особистості з метою професійної підготовки, професійної атестації й індивідуальної професійної консультації. Результати розробленої модифікації методу репертуарних решіток є проміжними для подальшого дослідження особливостей професійних якостей особистості майбутніх фахівців соціальної роботи та вдосконалення засобів і методів цілеспрямованого формування професіоналізму соціальних працівників під час професійної підготовки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анастаси А. Психологическое тестирование / А. Анастаси, С. Урбина. – СПб. : Питер, 2007. – 688 с.
2. Бурлачук Л. Психодіагностика особистості: понятійний апарат та методи дослідження / Л. Бурлачук // Психологія і суспільство. – 2014. – № 4. – С. 85–103.
3. Деркач А.А. Психология развития профессионала / А.А. Деркач, В.Г. Зазыкин, А.К. Маркова. – М. : РАГС, 2000. – 125 с.
4. Келли Дж. Психология личности. Теория личных конструктов / Дж. Келли. – СПб. : Речь, 2000. – 249 с.
5. Климов Е.А. Психология профессионального самоопределения / Е.А. Климов. – Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. – 512 с.
6. Використання методу рангових решіток у дослідженнях соціальних проблем / [І.А. Мейжис, О.П. Гожий, В.О. Єрещенко, О. Козуб] // Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили. Серія «Комп'ютерні технології». – 2010. – Т. 134. – Вип. 121. – С. 206–214.
7. Талайко С.В. Факторный анализ Я-концепции социальных сирот / С.В. Талайко, Е.Н. Климова // Веснік Мазырського дзяржаўнага педагагічнага ўніверсітэта імя І.П. Шамякіна. – 2007. – № 1 (16). – С. 130–134.
8. Франселла Ф. Новый метод исследования личности: руководство по репертуарным личностным методикам / Ф. Франселла ; пер. с англ. ; общ. ред. и предисл. Ю.М. Забордина, В.И. Похилько. – М. : Прогресс, 1987. – 236 с.
9. Холостова Е.И. Профессионализм в социальной работе / Е.И. Холостова. – М. : Дашков и К, 2006. – 236 с.
10. Шкуратова И.П. Когнитивный стиль и общение / И.П. Шкуратова. – Ростов-на-Дону : Издательство Ростовского педагогического университета, 1994. – 156 с.
11. Шкуратова И.П. Тест Келли как синтез идеографического и номотетического подходов к личности / И.П. Шкуратова // Ананьевские чтения-2009. – СПб. : Издательство С.-Петербургского университета, 2009. – С. 368–370.